การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของชุมชนไทยภายใต้วัฒนธรรมท้องถิ่น

Application of Buddhist Principles in Thai Community Life under Local Cultural Contexts

พระสุทิน อภิวณฺโณ

Phar Suthin Aphivanno

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Roi Et Campus

E-mail: teddy.bo.ntk@gmail.com

Received: 22 January 2026; Revised: 15 March 2026; Accepted: 25 March 2026

บทคัดย่อ

ชุมชนไทยมีรากฐานทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น โดยหลักพุทธธรรมได้มีบทบาทสำคัญในการกำหนดแนวคิด ค่านิยม และรูปแบบการดำเนินชีวิตของคนไทยมาอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม ภายใต้บริบทของสังคมปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยี และวัฒนธรรม ส่งผลให้วิถีชีวิตของชุมชนไทยเกิดการเปลี่ยนแปลง ทั้งด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ระบบคุณค่า และการอยู่ร่วมกันในสังคม ดังนั้น การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่นจึงเป็นแนวทางสำคัญในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและส่งเสริมการดำเนินชีวิตอย่างสมดุล บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหลักพุทธธรรมกับวิถีชีวิตของชุมชนไทย วิเคราะห์แนวทางการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมภายใต้วัฒนธรรมท้องถิ่น และนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนบนฐานพุทธธรรม โดยใช้วิธีการศึกษาวิเคราะห์เอกสารจากพระไตรปิฎก ตำราทางพระพุทธศาสนา งานวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาพบว่า หลักพุทธธรรมที่มีความเหมาะสมต่อการประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตของชุมชนไทย ได้แก่ หลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) หลักพรหมวิหาร 4 (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) หลักสังคหวัตถุ 4 (ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา สมานัตตตา) และหลักเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพุทธ ซึ่งสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การสร้างคุณธรรม การแก้ไขปัญหาสังคม และการบริหารจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม

องค์ความรู้ใหม่จากการสังเคราะห์นำเสนอเป็น **BUDDHA Community Life Model** ซึ่งประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ ได้แก่ การพัฒนาคน (Buddhist Mind Development) การสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน (Unity and Compassion) การดำรงชีวิตอย่างสมดุล (Sustainable Living) และการสืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่น (Local

Cultural Preservation) อันเป็นแนวทางที่ช่วยให้ชุมชนไทยสามารถดำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม พร้อมปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมร่วมสมัยได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: พุทธธรรม, ชุมชนไทย, วัฒนธรรมท้องถิ่น, วิถีชีวิต

Abstract

Thai communities have long been rooted in cultural traditions closely associated with Buddhism. Buddhist principles have played a significant role in shaping Thai people's values, beliefs, and ways of life. However, contemporary social changes in economy, technology, and culture have transformed community lifestyles, interpersonal relationships, and social values. Therefore, applying Buddhist principles in accordance with local cultural contexts is an important approach to strengthening communities and promoting balanced ways of living. This academic article aims to examine the relationship between Buddhist principles and Thai community lifestyles, analyze the application of Buddhist teachings within local cultural contexts, and propose a knowledge framework for community development based on Buddhist principles. The study employs documentary analysis from Buddhist scriptures, academic literature, and related research studies.

The findings indicate that Buddhist principles suitable for Thai community life include the Threefold Training (Sila, Samadhi, and Paññā), the Four Sublime States of Mind (Brahmavihara), the Four Bases of Social Solidarity (Sangahavatthu), and Buddhist-oriented sufficiency economy principles. These teachings can be applied to strengthen interpersonal relationships, cultivate morality, solve social problems, and promote sustainable resource management within communities.

The synthesized knowledge is presented as the **BUDDHA Community Life Model**, consisting of four components: Buddhist Mind Development, Unity and Compassion, Sustainable Living, and Local Cultural Preservation. This model provides a framework for Thai communities to maintain cultural identity while adapting effectively to social changes and achieving sustainable development.

Keywords: Buddhist Principles, Thai Community, Local Culture, Way of Life

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญของสังคมและวัฒนธรรมไทยมาอย่างยาวนาน โดยมีบทบาทในการกำหนดแนวคิด ค่านิยม ระบบความสัมพันธ์ และรูปแบบการดำเนินชีวิตของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน หลักพุทธธรรมมิได้จำกัดอยู่เพียงการปฏิบัติทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นแนวทางในการพัฒนามนุษย์ การอยู่ร่วมกันในสังคม และการสร้างความสมดุลระหว่างบุคคล ชุมชน และสิ่งแวดล้อม พระพุทธศาสนาจึงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของชุมชนไทย ทั้งด้านประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ และกิจกรรมทางสังคม โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ การถ่ายทอดคุณธรรม และการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2562) ด้วยเหตุนี้บริบทของสังคมไทย วัดและชุมชนมีความสัมพันธ์เกื้อกูลกันมาโดยตลอด วัดมิได้เป็นเพียงสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แต่เป็นศูนย์รวมทางจิตใจ เป็นสถานที่ศึกษาอบรมคุณธรรม เป็นพื้นที่พบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความสามัคคีของคนในท้องถิ่น หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ศีล สมาธิ ปัญญา พรหมวิหาร 4 และสังคหวัตถุ 4 ได้ถูกนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต การแก้ไขปัญหา และการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกในชุมชน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ชุมชนไทยในอดีตมีรูปแบบการดำรงชีวิตที่พึ่งพาอาศัยกัน มีระบบเครือญาติ มีความเอื้อเฟื้อแบ่งปัน และให้ความสำคัญกับประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น หลักพุทธธรรมจึงเป็นพื้นฐานในการสร้างความเข้มแข็งทางสังคม เช่น การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การเคารพผู้อาวุโส การทำกิจกรรมร่วมกัน และการรักษาความสงบสุขภายในชุมชน อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงของโลกยุคใหม่ได้ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างและวิถีชีวิตของชุมชนไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่เนื่องจากปัจจุบันชุมชนไทยกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงหลายด้าน ทั้งการขยายตัวของสังคมเมือง ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ กระแสบริโภคนิยม และการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างครอบครัว ส่งผลให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนลดลง เกิดช่องว่างระหว่างวัย การลดลงของการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น และการเปลี่ยนแปลงด้านค่านิยมทางสังคม (UNESCO, 2021) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้หลายชุมชนต้องเผชิญกับปัญหาด้านความเข้มแข็งของชุมชน การรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และการสร้างความร่วมมือในการพัฒนาท้องถิ่น

นอกจากนี้ กระแสโลกาภิวัตน์ยังส่งผลให้รูปแบบการดำเนินชีวิตของคนไทยเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับวัตถุ ความรวดเร็ว และความสำเร็จทางเศรษฐกิจมากขึ้น ขณะที่มิติด้านคุณธรรม จิตใจ และความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลอาจได้รับความสำคัญลดลง ปัญหาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นในการนำหลักคิดทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้เพื่อสร้างสมดุลในการดำรงชีวิต และพัฒนาชุมชนให้สามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม โดยที่หลักพุทธธรรมมีศักยภาพในการเป็นแนวทางพัฒนาชุมชน

เนื่องจากมีเป้าหมายสำคัญคือการพัฒนามนุษย์ทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยมุ่งให้บุคคลสามารถดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่า มีความรับผิดชอบ และอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสันติ หลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นกระบวนการพัฒนาคนอย่างเป็นองค์รวม โดยศีลช่วยกำกับพฤติกรรมให้อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเหมาะสม สมาธิช่วยพัฒนาจิตใจให้มั่นคง และปัญญาช่วยให้สามารถพิจารณาแก้ไขปัญหาได้อย่างถูกต้อง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2562) การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาในระดับชุมชนที่ผ่านมา หลักพุทธธรรมยังสามารถส่งเสริมการสร้างความสัมพันธ์และความร่วมมือระหว่างสมาชิก โดยเฉพาะหลักสังคหวัตถุ 4 ซึ่งประกอบด้วย ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา และสมานัตตตา เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการช่วยเหลือเกื้อกูล การสื่อสารที่สร้างสรรค์ การทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม และความเสมอภาคในการอยู่ร่วมกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาชุมชนอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Community Development) ที่ให้ความสำคัญกับการสร้างพลังภายในของชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชน (Putnam, 2000)

การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมภายใต้วัฒนธรรมท้องถิ่นจึงไม่ใช่การนำหลักธรรมมาใช้ในลักษณะแยกออกจากบริบทของชุมชน แต่เป็นการบูรณาการหลักธรรมเข้ากับวิถีชีวิต ความเชื่อ ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้เกิดแนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของแต่ละพื้นที่ การพัฒนาชุมชนบนฐานพุทธธรรมจึงเป็นการเชื่อมโยงระหว่าง “คุณค่าทางจิตใจ” กับ “การพัฒนาทางสังคม” ซึ่งสามารถนำไปสู่ความเข้มแข็งและความยั่งยืนของชุมชน ดังนั้น บทความวิชาการเรื่อง **“การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของชุมชนไทยภายใต้วัฒนธรรมท้องถิ่น”** จึงมุ่งศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพุทธธรรมกับวิถีชีวิตชุมชนไทย วิเคราะห์แนวทางการประยุกต์ใช้หลักธรรมให้สอดคล้องกับบริบทวัฒนธรรมท้องถิ่น และสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาชุมชนไทยให้สามารถดำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม พร้อมทั้งปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมร่วมสมัยได้อย่างสมดุลและยั่งยืน

แนวคิดเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมกับการดำเนินชีวิต

หลักพุทธธรรมเป็นหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นการพัฒนามนุษย์ทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยมีเป้าหมายสำคัญคือการทำให้บุคคลสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้อง มีความสุข และอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างสันติ หลักพุทธธรรมไม่ได้เป็นเพียงแนวทางสำหรับการปฏิบัติทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นระบบแนวคิดที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคล ครอบครัว และชุมชนได้อย่างเหมาะสม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2562) โดยที่พระพุทธศาสนามองว่ามนุษย์สามารถพัฒนาตนเองได้ผ่านกระบวนการฝึกฝน โดยมีหลัก **ไตรสิกขา** เป็นแนวทางสำคัญ ได้แก่ **ศีล สมาธิ และปัญญา** ศีลเป็นการพัฒนาด้านความประพฤติ ช่วยให้บุคคลมีระเบียบวินัย เคารพกฎเกณฑ์ และอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างไม่เบียดเบียน สมาธิเป็นการพัฒนาด้านจิตใจ ช่วยให้เกิดความมั่นคง มีสติ และสามารถควบคุมอารมณ์ของตนเองได้ ส่วนปัญญาเป็นการพัฒนาด้านความคิด ทำให้บุคคลสามารถเข้าใจเหตุและผล พิจารณาปัญหา และเลือกแนวทางดำเนินชีวิต

ได้อย่างเหมาะสม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ด้วยเหตุนี้หลักไตรสิกขาจึงเป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์แบบองค์รวมที่มีความสัมพันธ์กับแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในปัจจุบัน เนื่องจากให้ความสำคัญกับการสร้างสมดุลระหว่างการพัฒนาทางวัตถุและการพัฒนาด้านจิตใจ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการสร้างสังคมที่มีคุณธรรมและความรับผิดชอบร่วมกัน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2562)

นอกจากหลักไตรสิกขาแล้ว หลัก **พรหมวิหาร 4** เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตร่วมกันในสังคม ประกอบด้วย เมตตา (ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข) กรุณา (ความช่วยเหลือเมื่อผู้อื่นประสบความทุกข์) มุทิตา (ความยินดีเมื่อผู้อื่นประสบความสำเร็จ) และอุเบกขา (การวางใจอย่างมีเหตุผลและเป็นธรรม) หลักธรรมดังกล่าวช่วยส่งเสริมความสัมพันธ์ที่ดี ลดความขัดแย้ง และสร้างบรรยากาศแห่งความเกื้อกูลภายในชุมชน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546) ขณะเดียวกัน หลัก **สังคหวัตถุ 4** ได้แก่ ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา และสมานัตตตา เป็นหลักธรรมสำหรับการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสังคม โดยเน้นการแบ่งปัน การสื่อสารที่สร้างสรรค์ การทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม และการปฏิบัติต่อกันด้วยความเสมอภาค หลักธรรมนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เนื่องจากส่งเสริมให้สมาชิกเกิดความไว้วางใจและความร่วมมือกัน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

จากแนวคิดดังกล่าวจะเห็นได้ว่า หลักพุทธธรรมมีความสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในทุกระดับตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว จนถึงระดับชุมชน โดยเป็นแนวทางที่ช่วยให้บุคคลสามารถพัฒนาตนเอง ควบคุมพฤติกรรม มีจิตใจที่มั่นคง และใช้ปัญญาในการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการสร้างชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืน

วัฒนธรรมท้องถิ่นกับวิถีชีวิตของชุมชนไทย

วัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สะท้อนอัตลักษณ์ ความคิด ความเชื่อ และรูปแบบการดำรงชีวิตของกลุ่มคนในแต่ละพื้นที่ โดยเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ สั่งสม และถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง วัฒนธรรมท้องถิ่นประกอบด้วยภาษา ประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม ภูมิปัญญา การประกอบอาชีพ และรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งล้วนมีบทบาทในการกำหนดวิถีชีวิตของสมาชิกในชุมชน (Geertz, 1973) สำหรับสังคมไทย วัฒนธรรมท้องถิ่นมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในชุมชนชนบท วัดถือเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น งานบุญ ประเพณี การศึกษาของเยาวชน และกิจกรรมเพื่อสาธารณประโยชน์ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจึงถูกผสมผสานเข้ากับวิถีชีวิตจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย เช่น ประเพณีทำบุญตักบาตร การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในงานชุมชน และการแสดงความเคารพต่อผู้สูงอายุ

วิถีชีวิตของชุมชนไทยในอดีตมีลักษณะของความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน สมาชิกในชุมชนมีความใกล้ชิด มีระบบเครือญาติ และมีการใช้ทรัพยากรร่วมกัน แนวคิดเรื่อง “ความเป็นชุมชน” จึงไม่ได้หมายถึงเพียง

พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ แต่หมายถึงความสัมพันธ์ทางสังคม ความไว้วางใจ และความร่วมมือระหว่างสมาชิก (Putnam, 2000) อย่างไรก็ตาม กระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมสมัยใหม่ส่งผลให้วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชุมชนไทยเกิดการปรับเปลี่ยนอย่างมาก การขยายตัวของเมือง เทคโนโลยีสารสนเทศ และระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ทำให้รูปแบบการดำเนินชีวิตมีความเป็นปัจเจกมากขึ้น ความสัมพันธ์ในชุมชนบางพื้นที่ลดลง และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นระหว่างคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่เริ่มลดน้อยลง (UNESCO, 2021)แต่ถึงอย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมท้องถิ่นยังคงเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญในการพัฒนาชุมชน เนื่องจากเป็นแหล่งรวมองค์ความรู้ ความเชื่อ และคุณค่าร่วมของคนในพื้นที่ การนำหลักพุทธธรรมมาบูรณาการกับวัฒนธรรมท้องถิ่นจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่ช่วยให้ชุมชนสามารถรักษาอัตลักษณ์ของตนเอง พร้อมทั้งปรับตัวให้เหมาะสมกับบริบทของโลกยุคใหม่

การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของชุมชนไทยภายใต้วัฒนธรรมท้องถิ่น

การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของชุมชนไทย หมายถึง การนำหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาปรับใช้ให้สอดคล้องกับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของแต่ละชุมชน โดยไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะการปฏิบัติทางศาสนา แต่เป็นการนำหลักธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการคิด การตัดสินใจ การแก้ไขปัญหา และการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

1. การประยุกต์ใช้หลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาคนในชุมชน

หลักไตรสิกขาสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของสมาชิกในชุมชน โดยเริ่มจากการพัฒนาด้านศีล เพื่อส่งเสริมความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ และการเคารพกติกาของสังคม การพัฒนาด้านสมาธิเพื่อสร้างความมั่นคงทางจิตใจ และการพัฒนาด้านปัญญา เพื่อให้สมาชิกสามารถคิดวิเคราะห์และแก้ไขปัญหาของชุมชนได้อย่างมีเหตุผล ตัวอย่างเช่น การจัดกิจกรรมอบรมคุณธรรมในชุมชน การส่งเสริมเยาวชนให้เข้าวัดเรียนรู้หลักธรรม หรือการใช้กิจกรรมทางศาสนาเป็นพื้นที่สร้างการเรียนรู้ร่วมกัน ถือเป็นการประยุกต์ใช้ไตรสิกขาเพื่อพัฒนาคนและสร้างภูมิคุ้มกันทางจิตใจ

2. การประยุกต์ใช้หลักพรหมวิหาร 4 เพื่อสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน

หลักพรหมวิหาร 4 สามารถนำมาใช้ในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะการส่งเสริมความเมตตา ความช่วยเหลือ และการยอมรับความแตกต่าง การดำเนินชีวิตตามหลักพรหมวิหารช่วยลดความขัดแย้งและสร้างบรรยากาศแห่งความร่วมมือ โดยที่ชุมชนที่สมาชิกมีความเอื้อเฟื้อและเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม จะสามารถรวมพลังในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาพื้นที่ของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับแนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital) ที่มองว่าความไว้วางใจและความร่วมมือเป็นปัจจัยสำคัญของความเข้มแข็งของชุมชน (Putnam, 2000)

3. การประยุกต์ใช้หลักสังคหวัตถุ 4 เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน

หลักสังคหวัตถุ 4 เป็นแนวทางสำคัญในการสร้างความสามัคคีและการมีส่วนร่วม ได้แก่ การแบ่งปันทรัพยากร (ทาน) การสื่อสารอย่างสร้างสรรค์ (ปิยวาจา) การทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม (อัตถจริยา) และการปฏิบัติต่อกันอย่างเสมอภาค (สมานัตตตา)

หลักธรรมดังกล่าวสามารถนำมาใช้ในการบริหารจัดการชุมชน เช่น การจัดกิจกรรมจิตอาสา การช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส การประชุมชุมชนอย่างสร้างสรรค์ และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างประชาชน องค์กรท้องถิ่น และสถาบันทางศาสนา

4. การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

หลักพุทธธรรมยังสามารถเชื่อมโยงกับแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเฉพาะการดำเนินชีวิตอย่างพอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง การนำหลักธรรมมาใช้ช่วยให้สมาชิกในชุมชนสามารถบริหารทรัพยากรอย่างเหมาะสม ลดการบริโภคเกินความจำเป็น และสร้างความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

ดังนั้น การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมภายใต้วัฒนธรรมท้องถิ่นจึงเป็นกระบวนการพัฒนาชุมชนจากฐานราก โดยมุ่งสร้าง “คนดี ชุมชนดี และสังคมดี” ผ่านการพัฒนาคุณธรรม ความสัมพันธ์ และปัญญา ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของการสร้างชุมชนไทยที่เข้มแข็งและยั่งยืน

บทวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับหลักพุทธธรรม การดำเนินชีวิตของชุมชนไทย และวัฒนธรรมท้องถิ่น พบว่า การพัฒนาชุมชนในยุคปัจจุบันจำเป็นต้องอาศัยการบูรณาการระหว่าง “คุณค่าทางจิตใจ” กับ “กระบวนการพัฒนาทางสังคม” เนื่องจากความเข้มแข็งของชุมชนมิได้เกิดขึ้นจากปัจจัยด้านเศรษฐกิจหรือโครงสร้างพื้นฐานเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากคุณภาพของคน ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก และระบบคุณค่าร่วมที่ยึดโยงคนในชุมชนเข้าด้วยกัน หลักพุทธธรรมจึงเป็นแนวทางสำคัญที่สามารถนำมาใช้เป็นฐานคิดในการพัฒนาชุมชนให้มีความสมดุลทั้งด้านกายภาพ สังคม และจิตใจ

การวิเคราะห์พบว่า วิถีชีวิตของชุมชนไทยในอดีตมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา โดยวัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ การถ่ายทอดวัฒนธรรม และการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ถูกนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต เช่น การช่วยเหลือเกื้อกูล การแบ่งปัน การเคารพซึ่งกันและกัน และการแก้ไขปัญหาด้วยสติปัญญา สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า พุทธธรรมมิได้เป็นเพียงหลักคำสอนเชิงนามธรรม แต่เป็นองค์ความรู้ที่สามารถนำไปใช้ในการจัดการวิถีชีวิตและการพัฒนาชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรมเมื่อพิจารณาหลักธรรมที่มีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตของชุมชน พบว่า หลักไตรสิกขา เป็นกระบวนการพัฒนาคนในระดับปัจเจก โดยศีลช่วยสร้างระเบียบและความรับผิดชอบ สมาธิช่วยพัฒนาจิตใจให้มี

ความมั่นคง และปัญญาช่วยให้บุคคลสามารถคิดวิเคราะห์และแก้ไขปัญหาอย่างมีเหตุผล ดังนั้น การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนจึงควรเริ่มต้นจากการพัฒนาคน เพราะเมื่อสมาชิกในชุมชนมีคุณธรรม มีสติ และมีปัญญา ย่อมสามารถสร้างความร่วมมือและแก้ไขปัญหาร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2562)

นอกจากนี้ หลักพรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมที่สะท้อนมิติด้านความสัมพันธ์ทางสังคม โดยเฉพาะเมตตาและกรุณาที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนเกิดความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกัน มุทิตาช่วยสร้างวัฒนธรรมแห่งการยอมรับและส่งเสริมซึ่งกันและกัน ส่วนอุเบกขาช่วยให้เกิดความเป็นธรรมในการอยู่ร่วมกัน หลักธรรมดังกล่าวมีความสอดคล้องกับแนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital) ที่มองว่าความไว้วางใจ ความร่วมมือ และเครือข่ายทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง (Putnam, 2000) ขณะเดียวกัน หลักสังคหวัตถุ 4 สามารถวิเคราะห์ได้ว่าเป็นกลไกในการสร้างความสัมพันธ์และการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน กล่าวคือ ทานเป็นการสร้างวัฒนธรรมแห่งการแบ่งปัน ปิยวาจาเป็นการสร้างการสื่อสารที่ดี อัตถจริยาเป็นการส่งเสริมจิตสาธารณะ และสมานัตตตาเป็นการสร้างความเสมอภาคและความไว้วางใจระหว่างกัน หลักธรรมนี้จึงเป็นพื้นฐานสำคัญของการสร้างชุมชนประชาธิปไตยที่สมาชิกมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาของตนเอง

จากการสังเคราะห์แนวคิดดังกล่าว สามารถอธิบายได้ว่า การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของชุมชนไทยควรมีลักษณะเป็นกระบวนการ 3 ระดับ ได้แก่

ระดับที่ 1 การพัฒนาปัจเจกบุคคล (Individual Development) เป็นการพัฒนาคนในชุมชนให้มีคุณธรรม มีสติ มีความรับผิดชอบ และสามารถดำเนินชีวิตด้วยปัญญา โดยใช้หลักไตรสิกขาเป็นพื้นฐาน

ระดับที่ 2 การพัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relationship Development) เป็นการสร้างความรัก ความสามัคคี และความร่วมมือระหว่างสมาชิกในชุมชน โดยใช้หลักพรหมวิหาร 4 และสังคหวัตถุ 4 เป็นแนวทาง

ระดับที่ 3 การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน (Sustainable Community Development) เป็นการนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการทรัพยากร การอนุรักษ์วัฒนธรรม และการสร้างภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม

ดังนั้น การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมกับวัฒนธรรมท้องถิ่นจึงไม่ใช่เพียงการรักษาประเพณีหรือความเชื่อทางศาสนาเท่านั้น แต่เป็นการนำ “ระบบคุณค่าทางพุทธธรรม” มาสร้างกระบวนการพัฒนาชุมชน โดยเชื่อมโยงระหว่าง คน คุณธรรม ความสัมพันธ์ และวัฒนธรรม ให้เกิดเป็นพลังร่วมในการดำรงชีวิตและพัฒนาสังคม

กล่าวโดยสรุป องค์ความรู้ที่ได้จากการวิเคราะห์สะท้อนว่า ชุมชนไทยที่มีความเข้มแข็งจำเป็นต้องมีฐานรากจากการพัฒนาคนที่มีคุณภาพ มีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดี และสามารถรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมควบคู่กับการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง หลักพุทธธรรมจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างสมดุลระหว่าง “การเปลี่ยนแปลง” และ “การรักษารากฐานทางวัฒนธรรม” เพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับหลักพุทธธรรม วัฒนธรรมท้องถิ่น และวิถีชีวิตของชุมชนไทย สามารถพัฒนาเป็นองค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบ BUDDHA Community Life Model หรือ “รูปแบบการดำเนินชีวิตของชุมชนบนฐานพุทธธรรม” ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดที่อธิบายกระบวนการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนไทยภายใต้วัฒนธรรมท้องถิ่น โดยมุ่งเน้นการพัฒนาคน การสร้างความสัมพันธ์ การดำรงชีวิตอย่างสมดุล และการอนุรักษ์อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม คำว่า BUDDHA เป็นแนวคิดที่สังเคราะห์จากองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาชุมชน ดังนี้

BUDDHA Community Life Model

B: Buddhist Mind Development; การพัฒนาจิตใจบนฐานพุทธธรรม

เป็นกระบวนการพัฒนาสมาชิกในชุมชนให้มีคุณธรรม มีสติ และมีความสามารถในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง โดยใช้หลักธรรมเป็นแนวทางในการพัฒนาตนเอง ได้แก่

ศีล ส่งเสริมความประพฤติที่ดี มีความรับผิดชอบ และเคารพกติกาของสังคม

สมาธิ ส่งเสริมความมั่นคงทางจิตใจ มีสติในการดำเนินชีวิต

ปัญญา ส่งเสริมการคิดวิเคราะห์และการแก้ไขปัญหาอย่างมีเหตุผล

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น สมาชิกชุมชนมีคุณธรรมและความรับผิดชอบ มีภูมิคุ้มกันทางจิตใจ **และ**สามารถแก้ไขปัญหาด้วยเหตุผลมากกว่าอารมณ์

U: Unity and Social Harmony; การสร้างความสามัคคีและความสัมพันธ์ในชุมชน

เป็นกระบวนการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกในชุมชน โดยใช้หลักธรรมที่ส่งเสริมการอยู่ร่วมกัน ได้แก่

พรหมวิหาร 4 ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

สังคหวัตถุ 4 ได้แก่ ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา สมานัตตตา

หลักธรรมดังกล่าวช่วยสร้างวัฒนธรรมการช่วยเหลือเกื้อกูล ลดความขัดแย้ง และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น เกิดความไว้วางใจระหว่างสมาชิก เกิดความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนและชุมชนมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

D: Development through Local Wisdom; การพัฒนาชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น

เป็นการนำองค์ความรู้ ประเพณี และภูมิปัญญาของท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ร่วมกับหลักพุทธธรรม เพื่อสร้างการพัฒนาที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ ตัวอย่างการประยุกต์ใช้ ได้แก่ การอนุรักษ์ประเพณีทางพระพุทธศาสนา การถ่ายทอดภูมิปัญญาจากผู้สูงอายุสู่คนรุ่นใหม่ การใช้วัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชนและการจัดกิจกรรมสาธารณประโยชน์ร่วมกัน

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น เกิดการรักษาอัตลักษณ์ของชุมชน เกิดการเรียนรู้ระหว่างรุ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการสืบทอด

D: Development for Sustainable Living; การดำรงชีวิตอย่างสมดุลและยั่งยืน

เป็นการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้กับการดำรงชีวิต โดยเฉพาะหลักความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง แนวทางสำคัญ ได้แก่ การใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า การลดการบริโภคเกินความจำเป็น การพึ่งพาตนเองของครอบครัวและชุมชน และการรักษาสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ ลดปัญหาความเหลื่อมล้ำ และมีความมั่นคงในการดำรงชีวิต

H: Heritage and Cultural Preservation; การสืบสานและรักษามรดกทางวัฒนธรรม

เป็นการส่งเสริมให้ชุมชนตระหนักถึงคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเชื่อมโยงกับหลักพุทธธรรม เพื่อรักษารากฐานทางสังคมและสร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของตนเอง แนวทางสำคัญ ได้แก่ การอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่น การส่งเสริมกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม การสร้างพื้นที่เรียนรู้ทางวัฒนธรรม และการเผยแพร่อัตลักษณ์ของชุมชน

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ชุมชนมีความภาคภูมิใจในรากเหง้าของตน เกิดความต่อเนื่องทางวัฒนธรรม และสามารถปรับตัวโดยไม่สูญเสียอัตลักษณ์

A: Active Community Participation; การมีส่วนร่วมของชุมชน

เป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้สมาชิกทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการคิด ตัดสินใจ และดำเนินกิจกรรมเพื่อประโยชน์ส่วนรวม โดยมีหลักธรรมเป็นแนวทางกำกับ องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ การร่วมคิด การร่วมทำ การร่วมรับผิดชอบ การร่วมประเมินผล

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ชุมชนเกิดพลังร่วม สมาชิกมีความเป็นเจ้าของการพัฒนา เกิดความยั่งยืนในการบริหารจัดการชุมชน

องค์ความรู้ใหม่ แสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

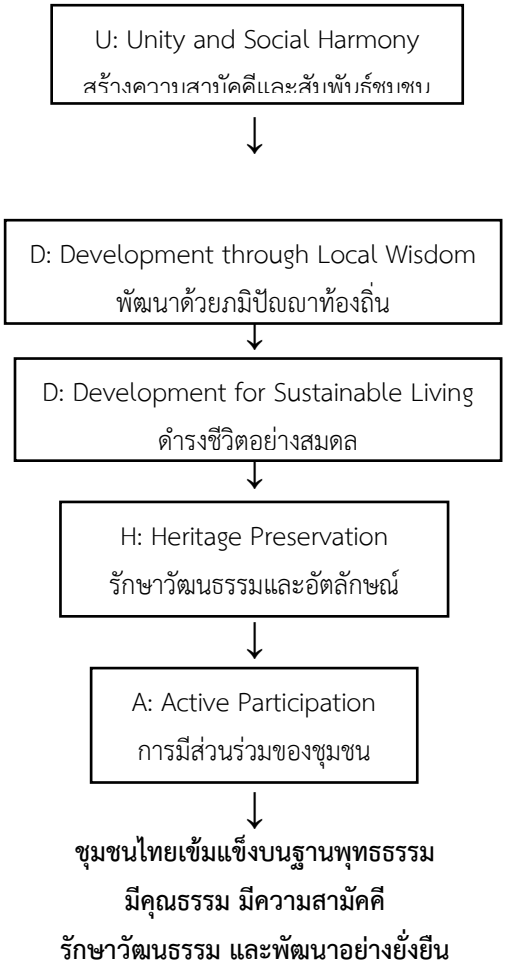
หลักพุทธธรรม

↓

BUDDHA Community Life Model

B: Buddhist Mind Development
พัฒนาจิตใจและคุณธรรม

↓

แผนภาพที่ 1 องค์ความรู้ใหม่

อธิบายองค์ความรู้ใหม่

BUDDHA Community Life Model แสดงให้เห็นว่า การพัฒนาชุมชนไทยอย่างยั่งยืนควรเริ่มต้นจากการพัฒนาภายในของมนุษย์ (Inner Development) ผ่านหลักพุทธธรรม แล้วขยายไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การดำรงชีวิตอย่างสมดุล และการอนุรักษ์วัฒนธรรม องค์ความรู้นี้สะท้อนแนวคิดว่า “ชุมชนเข้มแข็งเกิดจากคนเข้มแข็ง” กล่าวคือ หากสมาชิกในชุมชนมีคุณธรรม มีจิตสำนึกสาธารณะ และมีปัญญาในการดำเนินชีวิต ย่อมสามารถสร้างความร่วมมือและพัฒนาชุมชนให้สามารถรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคใหม่ได้

ดังนั้น BUDDHA Community Life Model จึงเป็นรูปแบบการพัฒนาชุมชนที่เชื่อมโยงระหว่างพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมท้องถิ่น และการพัฒนาที่ยั่งยืน สามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการส่งเสริมชุมชนไทยให้มีความมั่นคงทั้งด้านคุณธรรม สังคม และวัฒนธรรมต่อไป

สรุป

การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของชุมชนไทยภายใต้วัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นแนวทางสำคัญในการสร้างความสมดุลระหว่างการเปลี่ยนแปลงของสังคมสมัยใหม่กับการรักษารากฐานทางวัฒนธรรมและคุณค่าทางจิตใจของชุมชน เนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ และรูปแบบการอยู่ร่วมกันของคนไทยมาอย่างยาวนาน หลักพุทธธรรมจึงมิได้เป็นเพียงแนวทางสำหรับการปฏิบัติทางศาสนา แต่เป็นองค์ความรู้ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาบุคคล พัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคม และเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม

จากการศึกษาพบว่า หลักธรรมสำคัญที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตของชุมชนไทย ได้แก่ หลักไตรสิกขา หลักพรหมวิหาร 4 หลักสังคหวัตถุ 4 และแนวคิดการดำรงชีวิตอย่างพอประมาณตามหลักพุทธธรรม โดยหลักไตรสิกขาช่วยพัฒนาสมาชิกในชุมชนให้มีความประพฤติดี มีจิตใจมั่นคง และมีปัญญาในการแก้ไขปัญหา หลักพรหมวิหาร 4 ช่วยส่งเสริมความเมตตา ความเอื้อเฟื้อ และความเข้าใจซึ่งกันและกัน ขณะที่หลักสังคหวัตถุ 4 เป็นแนวทางในการสร้างความสัมพันธ์ การแบ่งปัน และการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน ส่วนแนวคิดการดำเนินชีวิตอย่างสมดุลช่วยให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการทรัพยากรและดำรงชีวิตได้อย่างเหมาะสมภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้สะท้อนให้เห็นว่า การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนควรเริ่มต้นจากการพัฒนาคน โดยมุ่งสร้างคุณธรรม จิตสำนึกสาธารณะ และความสามารถในการใช้ปัญญา จากนั้นจึงขยายไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิก การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น การอนุรักษ์วัฒนธรรม และการสร้างระบบการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน อันจะนำไปสู่การเกิดชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองและปรับตัวต่อสถานการณ์ใหม่ได้อย่างเหมาะสม

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการศึกษาคือ BUDDHA Community Life Model ซึ่งประกอบด้วย 6 องค์ประกอบ ได้แก่ B: Buddhist Mind Development การพัฒนาจิตใจบนฐานพุทธธรรม, U: Unity and Social Harmony การสร้างความสามัคคีและความสัมพันธ์ในชุมชน, D: Development through Local Wisdom การพัฒนาด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น, D: Development for Sustainable Living การดำรงชีวิตอย่างสมดุลและยั่งยืน, H: Heritage and Cultural Preservation การสืบสานและรักษามรดกทางวัฒนธรรม และ A: Active Community Participation การมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งเป็นรูปแบบที่สะท้อนกระบวนการพัฒนาชุมชนจากภายในสู่ภายนอก โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานในการสร้างความเข้มแข็ง

ดังนั้น การนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้กับวิถีชีวิตของชุมชนไทยภายใต้วัฒนธรรมท้องถิ่น จึงเป็นแนวทางที่ช่วยรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์คุณค่าดั้งเดิมกับการปรับตัวต่อโลกยุคใหม่ ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอัตลักษณ์ของตนเอง พร้อมทั้งพัฒนาคุณภาพชีวิตของสมาชิกให้มีความมั่นคงทั้งด้านจิตใจ สังคม และวัฒนธรรม อันเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาชุมชนไทยอย่างยั่งยืนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

กรมการศาสนา. (2564). *พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมไทย*. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2562). *พุทธธรรม (ฉบับปรับขยาย)*. กรุงเทพมหานคร: ผลิธัมม์.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2555). *การพัฒนาที่ยั่งยืน*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2538). *การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2565). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566–2570)*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2563). *ทุนทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน*. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวัฒนธรรม.

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2560). *แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560–2579*. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพริกหวานกราฟ ฟิค จำกัด.

Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures: Selected essays*. Basic Books.

Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Prentice Hall.

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2019). *OECD learning compass 2030: A series of concept notes*. OECD Publishing.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.

Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.

UNESCO. (2021). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. UNESCO Publishing.

United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. United Nations.